

**ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1939-1944 рр.)****Владислав ГАВРИЛОВ**ДУ " Інститут всевітньої історії НАН України", Київ (Україна),
gavrsvlad@gmail.com**POLICY OF UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH
DURING THE NAZI OCCUPATION (1939-1944)****Vladyslav HAVRYLOV,**State institution The institute of World history of National
Academy of Science of Ukraine, Kyiv (Ukraine),
ORCID ID: 0000-0001-6632-5498

Гаврилов Владислав. Политика украинской греко-католической церкви во время нацистской оккупации (1939–1944 гг.). В статье проанализирована политика греко-католической церкви на территории Украины во время Второй мировой войны. Особое внимание уделено западноукраинским землям, охарактеризованы особенности взаимоотношений между украинской греко-католической церковью и нацистской администрацией, руководствующим составом гестапо и вермахта на оккупированной территории. **Целью** работы является анализ деятельности представителей греко-католической церкви во время нацистской оккупации. **Актуальность** исследования диктуется отсутствием одной общей работы о греко-католиках в Украине в годы Второй мировой войны, а также необходимостью сравнительного анализа имеющихся работ, которые были опубликованы в советской и современной украинской историографии, посвященных истории УГКЦ во время Второй мировой войны. **Методика** работы основывается на анализе исторических документов. **Выводы.** 1939–1946 гг. для УГКЦ были отмечены борьбой за выживание под давлением советской, нацистской и снова советской власти.

Ключевые слова: Греко-католическая церковь, Советский Союз, Третий рейх, Вторая мировая война, оккупация.

Вступ. Специфіка моделі державно-церковних відносин потребує фахових досліджень. Цьому сприяли б глибокі, ґрунтовні наукові розвідки у історичній ретроспективі, зокрема про відносини між владою і Українською Греко-католицькою церквою (УГКЦ), що мали місце в ХХ ст., у період Другої світової війни, який був обтяжений складними політичними обставинами. Досить тривалий час, який відділяє нас від досліджуваних подій, дає змогу не тільки ретельніше опрацювати й проаналізувати праці попередників з історії УГКЦ та державної політики по відношенню до церкви на західноукраїнських землях, а й переосмислити події того часу, більш об'єктивно і без зайвих емоцій підійти до розгляду проблеми¹. Дана тематика має перспективу дослідження не тільки у історичному напрямку, але становить інтерес для спеціалістів у галузі релігієзнавства, соціології, філософії та богослов'я. Міждисциплінарний характер таких наукових розвідок пов'язується з багатовекторністю діяльності церкви як у минулому так і у сьогоденні.

Мета роботи через політику греко-католицької церкви простежити вплив радянської та німецької тоталітарних структур на релігію.

Актуальність теми також обумовлюється й недостатньою кількістю досліджень релігійної політики УГКЦ 1939–1944 рр.

Історіографічний аналіз. Радянські історики Б. Дудикевич, В. Замлинський, Г. Кирилук, І. Миронюк, І. Тельман, пишучи про УГКЦ, використовували усталені штампи "чорні патріоти", "прислужники палів війни", які часто мали невтішне забарвлення, що викликало у свідомості пересічних громадян неприязнь до греко-католицької церкви. Центральна ідея цих публікацій, наповнених цитатами Я. Галана, – це спроба показати УГКЦ як активну прислужницю німецьких окупантів².

З проголошенням незалежності України розпочався новий виток у вивченні історії УГКЦ. Особливість праць цього періоду, полягає у тому, що перше наукове відображення досліджувана проблема отримала не в спеціальних, а в узагальнюючих працях з історії української церкви³.

У працях П. Брицького і В. Трофимовича, опублікованих 1995 р., висвітлюються окремі аспекти історії України в період Другої світової війни, участь українського народу і Церкви у боротьбі проти гітлерівських загарбників⁴.

¹ Myshchak I. "Likvidatsiia Hreko-Katolytskoi Tserkvy v Ukraini v povoienni roky: istoriografii" [Liquidation of the Greek Catholic Church in Ukraine in the postwar period years: historiography], Kyiv, 2007, 342 p. [in Ukrainian].

² Dudykevych B. "Odvichni vorohy ukraïns'koho narodu" [Eternal enemies of the Ukrainian people], in collection: *Pid chornymy krylamy Vatykanu* [Under the black wings of the Vatican], Lviv, 1955, 268 p. [in Ukrainian]; Zamlynskyi V. *Chorni patrioty* [Black patriots], Lviv, 1964, 123 p. [in Ukrainian]; Kyrylyuk H. "Prysluzhnyky poliyiv viyny" [Servants of the piles of war], in collection: *Pid chornymy krylamy Vatykanu* [Under the black wings of the Vatican], Lviv, 1955, 268 p. [in Ukrainian]; Myronyuk I. "Posoromlennya Vatykanu na Zakhidnoukrayinskykh zemlyakh" [Shame on the Vatican in Western Ukraine], *Pravoslavnyy visnyk* [Orthodox Herald], 1961, N 4.1, 60 p. [in Ukrainian]; Telman I. *Kladovyshche tayemnyts na Vaty-Vatykanskomu horbi* [Cemetery of Secrets on the Vatican Hill], Kyiv, 1960, 227 p. [in Ukrainian].

³ Litopys Holhoty Ukrayiny. Represovana Tserkva [Chronicle of Golgotha of Ukraine. Repressed Church], Drohobych, 1994, 527 p. [in Ukrainian]; Gryniv O. Slipyi yak istoryk, filosof, pedahoh [Slipyi as a historian, philosopher, teacher], Lviv, 1994 [in Ukrainian]; Dudykevych B. "Odvichni vorohy ukraïns'koho narodu"..., op. cit., 268 p.; Zamlynskyi V. *Chorni patrioty* [Black patriots], Lviv, 1964, 123 p. [in Ukrainian]; Kyrylyuk H. *Prysluzhnyky poliyiv viyny*..., op. cit.; Myronyuk I. *Posoromlennya Vatykanu* ..., op. cit.; Telman I. *Kladovyshche tayemnyts* ..., op. cit.; Litopys Holhoty Ukrayiny..., op. cit.; Gryniv O. *Slipyi yak istoryk, filosof, pedahoh*..., op. cit.; Shkrabyuk P. *Vynohradnyk Hospodniy. Istoriya zhyttya o. dra Y. Kladochno* [Vineyard of the Lord. Life story of Fr. Dr. Y. Kladochny], Lviv, 1995, 280 p. [in Ukrainian].

⁴ Bryts'kyi P. *Ukrayina u druhiy svitoviy viyni (1939-1945 rr.)* [Ukraine in the Second World War (1939-1945)], Chernivtsi, 1995, 114 p. [in Ukrainian]; Trofymovych V. *Ukrayina v roky Druhoi svitovoyi viyny (1939-1945)* [Ukraine during the Second World War (1939-1945)], Lviv, 1995, 280 p. [in Ukrainian].

Політика радянської влади щодо греко-католицької церкви відображується також у монографіях та наукових статтях сучасних українських дослідників, зокрема у працях В. Марчука⁵ та Я. Біласа⁶.

Джерельна база. Із джерел, які найяскравіше відображають різнобічну діяльність УГКЦ, вирізняється епістолярна спадщина ієрархів церкви⁷. Її аналіз дає змогу простежити вагому роль УГКЦ у житті суспільства, всебічно дослідити екуменічну діяльність церкви і її роль у консолідації українського національного життя.

Для дослідження основ релігійної політики радянської і німецької влади велике значення мають матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України). Фонд 1 – “Центральний Комітет Комуністичної партії України” за характером це наступні документи: протоколи донесень і постанови ЦК КП (б) У, але в них не завжди об'єктивно відображені події, пов'язані з діяльністю українських греко-католицьких ієрархів та священників.

Аналіз окупаційної політики нацистів стосовно церкви ґрунтується також на документах ЦДАВО України у м. Києві, Фонд 3206 (Райхскомісаріат Україна) та Фонд 3676 (Штаб імперського керівництва райхслайтера А. Розенберга для окупованих східних областей).

В окупаційних газетах, що виходили у Києві, майже не було згадок про діяльність УГКЦ на території міста. Хоча відомо, що у Києві УГКЦ продовжувала звершувати богослужіння.

Також заслуговує на увагу і перший навчальний посібник за редакцією професорів А. Колодного і П. Яроцького “Історія релігії в Україні”⁸. В ньому вперше системно і послідовно проаналізовані релігійно-церковні процеси, що відбувалися в різних конфесіях на теренах України.

Аналіз історіографії та джерельної бази дозволяє стверджувати, що при наявності великого масиву інформації щодо історії УГКЦ в період Другої світової війни досі відсутнє ґрунтовне дослідження цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Підписання пакту Ріббентропа-Молотова, у вересні 1939 р. на західних землях України і встановлення радянської влади, потягнули за собою й інші зміни, так із п'яти православних епархій, які знаходилися у цій частині України, чотири увійшли до складу СРСР, а Московська патріархія мала на меті розширити свою сферу впливу на всю територію Західної України. Для здійснення цих планів потрібно було підпорядкувати греко-католицьку церкву.

Важливо підкреслити, що пропагандистський наступ на УГКЦ розпочав журнал “Комуніст”, який 9 жовтня 1939 р. звинуватив її структури у співпраці з “польською буржуазією” та антирадянській агітації. У той же час було закрито двадцять греко-католицьких видань і розпочато вилучення релігійної літератури з бібліотек і книгарень. Були закриті семінарія і монастирські новіціати (будинки для кандидатів на

прийняття монашого постригу). 22 жовтня 1939 р. обрані на псевдодемократичних виборах Народні збори України проголосували за декрет “Про націоналізацію всіх греко-католицьких будов, включно із церквами і монастирями”. Функціонування греко-католицьких організацій було заборонено, а священників проголошено “суспільно непридатними” і обкладено високими податками, до 15 тисяч карбованців щорічно. Цікавим і маловідомим є факт особистої зустрічі Митрополита Андрея Шептицького з Микитою Хрущовим з приводу тих обтяжень, і як результат, було досягнуто невеликого послаблення.

У цьому контексті хотілося б зупинитися на важливих подіях у біографії видатної постаті – Андрея Шептицького. Народився він 29 липня 1865 р. в с. Прилбичі Яворівського повіту на Львівщині, при хрещенні отримав ім'я Роман. У 1883 р. закінчив краківську гімназію Святої Анни. У 1888 р. здобув ступінь доктора юридичних наук. Того ж року Андрей Шептицький вступив до монастиря ордену василіан у Добромилі і прийняв чернечий постриг під ім'ям Андрей. 22 серпня 1892 р. єпископ Ю. Пелеш висвятив його на священника, а 11 вересня Андрей Шептицький відправив свою першу службу у рідних Прилбичах. У 1892-1896 рр. він магістр новиків (молодих ченців) у Добромилі, 1896 р. – ігумен монастиря Святого Онуфрія у Львові, 1899 р. – Станіславський єпископ, 1900 р. – митрополит галицький і львівський. 1914 р. – за антиросійську пропаганду митрополита було заслано до Курська. До Галичини він повернувся у 1918 р. У 1920–1930-ті рр. своєю пастирською громадською діяльністю він сприяв національному самозбереженню українців, засуджуючи міжособні сутички різних націоналістичних угруповань і закликаючи до примирення і єдності.

Важливий і той факт, що Митрополит Андрей Шептицький видав 9 жовтня 1939 р. пастирський лист, в якому підкреслив складність нової ситуації для церкви і необхідність виховання дітей та молоді в дусі греко-католицької віри. Кількома місяцями пізніше він звернувся до священників, щоб вони не виступали відкрито на боці жодної з політичних сил, аби уникнути подальших репресій. Шептицький дозволив також відправляти служіння у приватних будинках і пом'якшив засади відпущення для ченців на перебування поза монастирем. Проте насправді темп атеїзації суспільства не відповідав сподіванням сталінської влади, що й схилило владу до підвищення видатків на антирелігійну кампанію, яка провадилася засобами зв'язку, комсомолом і Спілкою воявоєвничих безбожників. Також було збільшено і тиск на школи з вимогою введення у програми атеїстичних предметів, а також традиційні релігійні свята було проголошено робочими днями.

Підкреслимо, що паралельно з атеїстичною кампанією на Галицьких теренах також почалися спроби впровадження впливу Російської православної церкви. 17 жовтня 1939 р. Патріаршим Місцєблюстителем митрополитом Сергієм

⁵ Marchuk V. Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva. Istorychni narys [Ukrainian Greek Catholic Church. Historical essay], Ivano-Frankivsk, 2001, 164 p. [in Ukrainian].

⁶ Bilas Y. Mytropolit Andrei Sheptytskyi: do problemy formuvannia natsionalno-politychnykh i relihiinykh pohliadiv [Metropolitan Andrei Sheptytsky: to the problem of forming national-political and religious views], Kyiv, 2003, 64–72 p. [in Ukrainian].

⁷ Sheptytsky A. Pysyma-Poslannya 1939-1944 [Letters-Letters 1939-1944], Lviv, 1991, 112 p. [in Ukrainian].

⁸ Istoriya relihiyi v Ukrayini: Navchal'nyu posibnyk [History of religion in Ukraine: Textbook], Kyiv, 1999, 735 p. [in Ukrainian].

(Страгородським) архієпископом Гродненським і Вілейським з дорученням проводити місіонерську діяльність в Західних Білорусі та Україні був призначений Пантелеймон Рожновський. В середині наступного року Микола Ярушевич став екзархом Волинським. 28 жовтня 1940 р., незважаючи на опозицію навіть православних ієрархів, що застерігали від труднощів при можливій акції релігійного навертання, московський патріархат виразно задекларував бажання ліквідувати греко-католицизм.

У березні 1941 р. на єпископа Львівського було висвячено Почаївського архімандрита Пантелеймона (Рудика). Указом Московської патріархії від 28 березня 1941 р. окреслено заходи, щоб “продовжити апостольське діло подальшого возз’єднання уніатів з православною церквою”. В цьому указі констатовалося, що після ліквідації радянсько-польського кордону “в Галичині залишилося дев’ять православних парафій” – у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій і Тернопільській областях. Для “успіху православної місії серед уніатів Галичини” цим указом у Тернопільській єпархії була затверджена кафедра вікарного єпископа з найменуванням “вікарій єпископа Львівського”. При цьому в указі зазначалося, що “перебування православного єпископа у м. Львові, цій цитаделі уніатства, буде дуже вартісним фактом престижу православної церкви”. Справі православної місії в Галичині більше від інших прислужився тодішній намісник Почаївської лаври архімандрит Пантелеймон Рудик. Рекомендуючи його на Львівського єпископа, Московська патріархія мала на увазі заслуги Пантелеймона Рудика в 1925-1932 рр., коли він “був завідуючим православної місії в Галичині”, а “перехід уніатських парафій на православ’я відбувався при його безпосередніх заходах у цьому напрямі”. Указом зберігалася за ним посада намісника Почаївської лаври.

У період окупації України нацистами та їхніми союзниками архімандрит Пантелеймон очолив Київську єпархію Української автономної православної церкви, яка була створена 18 серпня 1941 р. на Обласному Соборі Єпископів у Почаєві і визнавала канонічне підпорядкування Московській Патріархії, посилаючись на “Положення” Російської Православної Церкви 1918 р., яке запевняло автономію церкви на Україні⁹.

Експансія Російської православної церкви та атеїзація краю була перервана початком німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. На території Дистрикту Галичина активну діяльність розгорнув митрополит УГКЦ Андрей Шептицький.

Релігійна політика нацистів на вказаній території обумовлювалася необхідністю позитивного впливу на населення з метою проведення окупаційних заходів, експлуатації матеріальних та людських ресурсів.

У порівнянні з радянською дійсністю, зміни які відбувалися у суспільстві здавалися справжнім поліпшенням. Священикам дозволили вчити дітей катехизму в школах. Віруючим були повернуті культові споруди. Відтак, з лютого 1942 р. українське національне життя в межах Дистрикту Галичина було зведене до рамок діяльності 10 інституцій, серед яких була і УГКЦ¹⁰.

Проте Ганс Франк, генерал-губернатор окупованої

Польщі з метою посилення контролю над українською церквою створив спеціальний відділ на чолі зі співробітником гестапо. Крім того, контроль над українською церквою здійснював відповідний відділ СД (Служба Безпеки) в церковних справах, очолюваний у Львові Гербертом Кнорром, гауптштурмфюрером СС. Така прискіпливість свідчила про обережне ставлення нацистів до УГКЦ.

Церковне питання турбувало і керівництво вермахту. Для того, щоб мати можливість контролювати церковний розкол у його проявах, була запроваджена перевірка духовних осіб з боку айнзацкоманд, поліції безпеки і СД. Таким чином, як бачимо, релігійне питання займало важливе місце і в діяльності військової адміністрації. Політика німецьких окупантів була спрямована на те, щоб обмежити релігійну діяльність та перешкодити міжконфесійній солідарності. Єдина українська загальнонаціональна церква на території всієї України для окупантів була небажаною і небезпечною, оскільки ототожнювалася ними з українським державотворенням.

Між церковною ієрархією УГКЦ і вищою німецькою владою, за винятком відвідін губернаторів, не було постійних взаємин. Тільки з нижчою адміністрацією Церква утримувала зв’язок буденного характеру.

Таким чином, і в релігійному питанні нацисти вирішили застосувати класичну імперську політику – “розділяй і володарюй”. Факти засвідчують про зверхнє ставлення німецької окупаційної влади до священиків УГКЦ. У процесі розвитку цих подій митрополичий ординаріат УГКЦ сприймав окупацію, як справжню загрозу для населення у цілому, так і для Церкви. Отже, німецька окупаційна влада і на території Дистрикту Галичина переважно здійснювала антиукраїнську церковну програму.

Територія Дистрикту Галичина та її населення під час Другої світової війни опинилися в епіцентрі воєнних дій. Галицька митрополія як і до війни, складалася з трьох єпархій: архієпархія Львівська (її Головою був Кир Андрей Шептицький), єпархія Перемиська (очолював єпископ Йосафат Коциловський), єпархія Станіславська (єпископ Григорій Хомишин). Апостольські Візитатури були на Лемківщині (Олександр Малиновський) і Волині (Миколай Чарнецький).

Львівська архієпархія була найбільшою за територією та кількістю деканатів (54) і населенням. Вона поділялась на протопресвітеріати: львівський, стрийський, галицький, золочівський та тернопільський. Наприкінці 1944 р. Львівська архієпархія мала 1267 парафій, 1261 церкву, 1061 священика. На її території тоді було 53 монастирі василіян, студитів, редемптористів, служебниць Пресвятої Діви Марії, Йосифіток та ін.

Перемиська єпархія була найбільш заглибленою на захід і поділялась на 45 деканатів, а у період 1943-1944 рр. мала 620 парафій, 1268 церков, 700 священиків. На терені єпархії було 66 монастирів.

Станіславська єпархія в часи німецької окупації була поділена на 20 деканатів. У 1943-1944 рр. в ній налічувалося 465 парафій, 886 церков, 482 священники і

⁹ Surmach O. Hreko-katolyts'ka tserkva v period nimets'koho okupatsiynoho rezhymu v Ukraini (1941-1944 rr.) [Greek Catholic Church during the German occupation regime in Ukraine (1941-1944)], Lviv, 2001, P. 11 [in Ukrainian].

¹⁰ Ibidem.

68 монастирів¹¹.

Запроваджені структурні модифікації засвідчили, що незалежно від шкоди, якої зазнала церква, вона докладала всіх зусиль для продовження своєї роботи. У процесі реорганізації структури церкви з метою подолання існуючих перешкод було введено зміни, необхідні для того, щоб вірні не були позбавлені душпастирської опіки. Вбачаючи загрозу для самих підвалин українського християнського суспільства, А. Шептицький робив все для того, щоб церква виконувала духовний обов'язок перед народом і була готова адаптуватися структурно й обрядово у спосіб, який можливий в період окупації.

Окремо, хотілося б розглянути роботи архієпархіальних соборів (АЄп. Соборів), присвячені екуменічній діяльності греко-католицької церкви, розвитку духовної освіти і науки в даний період¹².

Доцільним вважаємо висвітлити питання роботи АЄп. Соборів як законодавчо – дорадчої структури церкви, яка мала забезпечити успішну її діяльність у нових умовах.

Варто зазначити, що зміна окупаційної влади 1941 р. не принесла для української громадськості бажаного полегшення. Тому Голова УГКЦ продовжував вважати архієпархіальний собор, (який був започаткований у 1940 р.) найбільш надійним засобом для підтримання внутрішнього зв'язку зі священниками. На Собор запрошувалися всі три канонічно з'єдинені єпархії: Львівська, Галицька, Кам'янецька, а також все єпархіальне духовенство.

У центр своєї діяльності у 1941 р. Архієпархіальний собор Собор поставив питання консолідації українського церковного життя. Собор обговорив справи віри, видав ряд декретів, правил, зміцнив зв'язок духовенства з митрополитом і його урядом.

3 січня 1942 р. розпочав роботу третій архієпархіальний собор. Завданням цього Собору, було упорядкувати єпархіально – обрядову практику, на основі цього видати Службеник. Як Голова УГКЦ митрополит Андрей прагнув зберегти східний обряд і доводив, що це потрібно для роботи над об'єднанням Церков на Сході, так і для вияву греко-католицької релігійно – церковної культури. Соборні отці розуміли, що такі зміни одразу провести неможливо. На їх думку, потрібно поступово дати в цьому напрямі такі вказівки, які відповідали б обрядовим відносинам УГКЦ.

На урочистій сесії Собору 28 травня 1943 р. був прийнятий декрет “Про єдність”, в якому детально аналізувалось існуюче становище і визначалися шляхи до єднання, самокритично вказувалися причини розбрату і водночас давалася їх характеристика.

У 1944 р. відбувся п'ятий від початку Другої світової війни АЄп Собор, який був названий “Собором миру Пресв. Пренепорочної Богородиці Діви Марії”. Його учасники звернули значну увагу на поборювання незгод, ворожнечі та ненависті¹³.

Важливо відзначити, що львівські архієпархіальні собори налагодили справи віри і зміцнили зв'язок

духовенства з митрополитом Андреем і його урядом, забезпечивши активну роботу всіх священників архієпархії.

Неоціненна роль у розвитку богословської освіти і науки належала Греко-католицькій богословській академії у Львові. Академія відновила роботу восени 1941 р., при цьому Церква обходилась без допомоги німецької влади, яка намагалася ослабити її інтелектуальний потенціал. В цей період в академії діяло два факультети – теологічний і філософський. Порівняно з довоєнним періодом склад професорської колегії академії помітно скоротився. На початку 1944 р. професорська колегія Богословської академії налічувала лише 27 осіб. Це при тому, що у вересні 1939 р. у Академії працювало 40 професорів.

Одночасно з богословською академією восени 1941 р. було відновлено діяльність Богословського наукового товариства. Друкованим органом обох інституцій був кварталник “Богословія”, за редакцією кардинала Й. Сліпого. Часопис мав на меті піднести наукову богословську діяльність, виховувати нові кадри. Тут друкувалися статті кращих представників богословської думки та історії греко-католицької церкви – Т. Галушинського, Г. Костельника, А. Іщака, В. Лаби, Є. Скрутеня та ін. Ректору вдалося також видати третій том книги “Греко-Католицька Богословська Академія у Львові у третьому трьохлітті свого існування 1934–1937” (Львів, 1941 р.)¹⁴.

Не залишилась поза увагою УГКЦ і культурно-просвітницька діяльність. Чималу роботу було проведено для відновлення “Просвіти” й інших організацій, що раніше діяли у краї. Очоловували ці осередки у різний час греко-католицькі священники. Однак командування поліції безпеки і СД в Україні дало вказівку не допускати заснування нових місцевих організацій товариства “Просвіта”. Українські культурні потреби до уваги не бралися, навпаки, загарбники всіляко знищували ненімецькі культурні досягнення. Така політика у підсумку повинна була полегшити колонізацію загарбаних земель.

Важливим засобом публічного спілкування з віруючими була релігійна преса, кількість якої з кожним роком зменшувалася, оскільки окупаційна адміністрація дозволяла друкувати релігійну літературу українською мовою в обмеженому обсязі і піддавала її суворій цензурі. Окрім кварталника “Богословія”, виходив також щомісячник “Львівські архієпархіальні відомості” і журнал “Місіонар Пресвятого Серця Ісусова”.

Варто зазначити, що незважаючи на постійний контроль німецької влади, греко-католицька церква відновила діяльність закритих радянською владою богословської академії, богословського наукового товариства і низку видавництв, що сприяло розвитку національно-релігійного життя, збереженню духовності народу, утвердженню християнських моральних засад у суспільстві.

Важливим напрямом діяльності УГКЦ у роки Другої світової війни була проблема з'єднання церков. В роки німецької окупації на Західній Україні, крім

¹¹ Ibidem, P. 13.

¹² Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. Dokumenty i materialy 1941–1944 [Metropolitan Andrei Sheptytsky. Documents and materials 1941–1944], Uporiadnyk Zhanna Kovba, Naukovyi redaktor Andrii Kravchuk, Kyiv, 2003, 313 p. [in Ukrainian].

¹³ Ibidem, P. 16.

¹⁴ Ibidem, P. 18.

УГКЦ, діяли Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) і Автономна Православна Церква (АПЦ). Політика німецьких окупантів зводилась до дотримання статус-кво церковної організації, яка існувала до червня 1941 р.

Саме в цей період постало питання про необхідність порозуміння та єдності церков. У грудні 1941 р. владика Андрей звернувся до греко-католицького духовенства з посланням “Як будувати рідну Хату”¹⁵. В ньому він писав, що єдність церков є початком духовного єднання, оскільки церква є вихователем народу. УГКЦ, закликаючи українців до об’єднання, брала за основу, передусім, духовно-релігійну єдність. До місійної праці над з’єднанням Церков Андрей Шептицький готував своє духовенство. Повноваження УГКЦ, згідно з рішенням Папи Пія XII від 22 грудня 1941 р., мали поширюватися на чотири екзархати колишніх теренів СРСР. Політичний провід українських самостійницьких сил гарантував підтримку дій УГКЦ, що засвідчує лист Голови Українського національного об’єднання (УНО) Т. Омельченка від 11 грудня 1942 р.¹⁶.

Підкреслимо, що важлива роль у справі порозуміння церков належить особистим зв’язкам митрополита Шептицького з православними ієрархами. Він прагнув створити власну внутрішню адміністративну структуру української церкви у формі патріархату в Києві, який, був би самостійним юридично, організаційно, а найголовніше – зберігав би всі обряди і звичаї православної церкви.

Серед православних були ті, хто розумів важливість взаємозближення українських церков. Так, до 1943 р. митрополит Андрей отримав понад 20 листів від духовенства і віруючих у справі порозуміння. (Це тільки листи, відомі на даний час.) Проте зовнішні та внутрішні чинники не були сприятливими і дискусії греко-католиків і православних ієрархів не давали бажаних результатів. Тому Андрей Шептицький пропонував визначити спільні засади, завдяки яким можна було б дійти до злагоди, а також написати на основі історичних документів правдиву історію Церкви.

Однією з причин, чому не вдалося досягнути церковної єдності в даний період, було те, що німецька адміністрація підтримувала церковний поділ, оскільки не бажала зміцнення УГКЦ і утворення єдиної української церкви як важливого чинника українського духовного національно-державного творення. Повна злука греко-католиків і українських православних віросповідань стала б можливою тільки після тривалих обопільних зусиль через пізнання і наближення.

У результаті проведеного дослідження ми прийшли до низки висновків:

- політика німецько-фашистських окупантів як і радянської влади стосовно Греко-католицької церкви ґрунтувалася на низці суперечливих дозволів та обмежень. Нацисти намагалися показати себе у ролі захисників церкви, розгорнули в пресі активну кампанію за віру, заохочували урочисте відзначення християнських свят та ін. Але, по суті, нацизм підривав єдність суспільства і його християнські засади;

- з самого початку політика окупантів була спрямована на обмеження релігійної діяльності та перешкоджання міжконфесійної солідарності. Німецька адміністрація побоювалася, що зі зміцненням Церкви вплив влади на неї може зменшитись, а створення української загально-

національної церкви неминуче призвело б до зростання національної свідомості;

- німецько-фашистські окупанти намагалися повністю контролювати розвиток релігійного життя. Так Ганс Франк створив спеціальний відділ, який очолив працівник гестапо. Крім того, контроль над українською церквою здійснював відповідний відділ СД у церковних справах з підпорядкуванням гауптштурмфюреру Герберту Кнорру. Така прискіпливість засвідчувала обережне ставлення нацистів до УГКЦ. Церковне питання турбувало і керівництво вермахту. Для того, щоб мати змогу контролювати церковний розкол, була запроваджена перевірка духовних осіб з боку айнзацкоманд, поліції безпеки і СД.

- Українська Греко-Католицька Церква була на 1939 р. найчисельнішою і найбільш структурно розвинутою релігійною організацією в Україні. Православна Церква в Радянській Україні до початку війни була майже повністю знищена війсьничими атеїстами, а тому з моменту інкорпорації Західної України до складу УРСР саме греко-католики виявилися найбільшою релігійно-церковною “проблемою” для більшовицької влади. Таким чином, останні роки існування УГКЦ (до ліквідації у березні 1946 р.) були позначені саме боротьбою за виживання під тиском радянської, нацистської і знову радянської влади. Отже релігійне питання посідало важливе місце і в діяльності військових адміністрацій.

Havrylov Vladyslav. The policy of the Ukrainian Greek Catholic Church during the Nazi occupation (1939–1944). The aim of the research. The article analyzes the policy of the Greek Catholic Church on the territory of Ukraine during the Second World War. Particular attention is paid to the Western Ukrainian lands, the features of the relationship of the Ukrainian Greek Catholic Church with the Nazi administration, the leadership of the Gestapo and the Wehrmacht in the occupied territory are characterized. **The aim of the work** is to analyze the activities of representatives of Greek Catholics during the Nazi occupation. **The relevance of the study** The relevance of the study is dictated by the absence of one general work on Greek Catholics in Ukraine during the Second World War, as well as by the need for a comparative analysis of the available works that were published in Soviet and modern Ukrainian historiography on the history of the UGCC during World War II. **The method of work** is based on the analysis of historical documents. **Conclusions.** 1939-1946 for the UGCC were marked by the struggle for survival under the pressure of Soviet, Nazi and again Soviet power.

Key words: Greek Catholic Church, Soviet Union, Third Reich, World War II, occupation.

Гаврилов Владислав – аспірант ДУ “Інститут всевітньої історії НАН України”. Коло наукових інтересів: історія релігії, Голокост на теренах Європи, державно-релігійні взаємовідносини, Ватикан у роки Другої світової війни. Автор 2 статей і 4-х тез доповідей.

Havrylov Vladyslav – PhD student at the “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”. Research interests: history of religion, the Holocaust in Europe, the relations between state and religious institutions, Vatican during the Second World War. Author of 2 articles and 4 abstracts.

Received: 12.10.2021

Advance Access Published: December, 2021

© V. Havrylov, 2021

¹⁵ Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. *Yak buduvaty ridnu khatu?* [Metropolitan Andrei Sheptytskyi. How to build a native home?], Brusturiv, 2014, 51 p. [in Ukrainian].

¹⁶ Ibidem, P. 13.